

УДК342.56

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72>

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СУДІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Кравцова М.О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
факультету №1 Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
м. Кривий Ріг, Україна

Дацюк Т.К.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
факультету №1 Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
м. Кривий Ріг, Україна

Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Особливості роботи судів в умовах військового стану.

Робота судової системи у воєнний час є предметом дискусії, оскільки, не зважаючи на те, що порядок роботи судів закріплений, частіше за все, в конституціях країн, існують різні прецеденти та досвід роботи судів в ситуаціях надзвичайного характеру. Суттєвими факторами впливу на роботу судів є безпеки суддів та інших учасників процесу по причинах окупації деяких регіонів, масованих обстрілів міст України, можливих диверсій тощо. В міжнародній практиці до ситуацій надзвичайного характеру належать: надзвичайний стан, воєнний стан, стан облоги, стан суспільної небезпеки, стан війни, стан напруженості, стан оборони, стан загрози, стан готовності. Незалежна Україна вперше за своє існування застосувала воєнний стан в 2022 році, після початку відкритої агресії з боку РФ. Окрім Конституції України, в період воєнного стану робота судів регулюється Законом України «Про правовий режим військового стану» та Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо зміни підсудності судів» №2112-IX. Головними аспектами роботи судів в Україні під час воєнного стану в 2022 році стало: робота судів не може бути зупинена; безпека людей є першочерговою метою; всі органи юстиції повинні розробити плани, які передбачають: заходи щодо збереження особових справ і персональних даних суддів і працівників; списки судових справ, що підлягають евакуації, а також тих, що підлягають знищенню; місця, куди будуть евакуйовані такі документи, та маршрути такого переміщення; питання евакуації інформаційних технологій та збереження даних; керівники органів юстиції відповідають за організацію невідкладних заходів; парламент має оперативно реагувати на не-

обхідність законодавчого забезпечення сталого функціонування судової системи; влада має забезпечити інформаційну безпеку суддів та обмежити доступ громадськості до реєстрів, що містять інформацію про них; суб'єктам, відповідальним за формування Вищої ради юстиції, якнайшвидше сформувати її склад; при Раді судів України створено оперативний штаб. Досвід України та зроблені владою висновки щодо дієвості такого алгоритму роботи судів в умовах воєнного стану можуть бути використані країнами Європи.

Ключові слова: суд, судова система, суддя, війна, воєнний стан, надзвичайний стан, стан облоги.

Kravtsova M., Datsyuk T. Peculiarities of the work of courts under martial law.

The work of the judicial system in wartime is a subject of debate, because, despite the fact that the order of court work is fixed, most often, in the constitutions of countries, there are various precedents and experience of the work of courts in emergency situations. Important factors influencing the work of courts are the safety of judges and other participants in the process due to the occupation of some regions, massive shelling of Ukrainian cities, possible sabotage, etc. In international practice, emergency situations include: state of emergency, state of war, state of siege, state of public danger, state of war, state of tension, state of defense, state of threat, state of readiness. Independent Ukraine applied martial law for the first time in its existence in 2022, after the beginning of open aggression by the Russian Federation. In addition to the Constitution of Ukraine, during the period of martial law, the work of courts is regulated by the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» and the Law of

Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» on Changing the Jurisdiction of Courts» No. 2112-IX. The main aspects of the work of the courts in Ukraine during martial law in 2022 were: the work of the courts cannot be stopped; the safety of people is the primary goal; all judicial bodies must develop plans that include: measures to preserve personal files and personal data of judges and employees; lists of court cases to be evacuated, as well as those to be destroyed; the places where such documents will be evacuated and the routes of such movement; issues of information technology evacuation and data preservation; heads of justice bodies are responsible for organizing emergency measures; Parliament should promptly respond to the need for legislative support for the stable functioning of the judicial system; the authorities should ensure the information security of judges and limit public access to registers containing information about them; subjects responsible for the formation of the Supreme Council of Justice to form its composition as soon as possible; an operational headquarters was created at the Council of Judges of Ukraine. The experience of Ukraine and the conclusions made by the authorities regarding the effectiveness of such an algorithm of court work in martial law conditions can be used by European countries.

Key words: court, judicial system, judge, war, martial law, state of emergency, state of siege.

Постановка проблеми. В 2022 році в Україні було введено воєнний стан, який вплинув на роботу судів. Оскільки робота судів впливає на рівень безпеки в державі, дотримання конституційних прав кожного громадянина, то актуальним є питання роботи судів в період воєнного стану.

Стан опрацювання проблеми. Різні аспекти роботи правової системи в умовах надзвичайного та воєнного стану досліджено в працях Барчук О.С., Вознюк А.А., Єзерський Д.О., Кузниченко С.О. та інших.

Метою статі є дослідження особливості роботи судів в умовах військового стану на прикладі України.

Виклад основного матеріалу. В історії більшості країн виникали різні ситуації надзвичайного характеру, коли нормальне функціонування суспільства та держави ставало неможливим. При цьому, конституції різних країн часто передбачають можливість обмеження тих чи інших прав і свобод за надзвичайних обставин. Такими обставинами, коли відбуваються глибокі зміни у всіх сферах життя суспільства, можуть бути агресія іноземної держави, безпосередня загроза життю та безпеці громадян чи конституційному ладу держави (наприклад, спроби захо-

плення чи присвоєння влади, збройний заколот, масові заворушення, терористичні акти, міжконфесійні та регіональні) конфлікти, надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру тощо). У таких випадках запроваджуються передбачені національним законодавством особливі правові (надзвичайні) режими діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств та організацій.

Виходячи з аналізу зарубіжного законодавства і класифікації, що наводиться в юридичній літературі, до таких режимів, зокрема, можна віднести:

- надзвичайний стан (Алжир, Великобританія, Зімбабве, Індія, Ірландія, Канада, Португалія, США, ПАР);
- воєнний стан (Болгарія, Великобританія, Індія, Нідерланди, Польща, Румунія, США, Україна та ін.);
- стан облоги (Аргентина, Бельгія, Бразилія, Угорщина, Венесуела, Греція, Іспанія, Малі, Португалія, Франція);
- стан війни (Бельгія, Італія, Кабо-Верде та ін.);
- стан суспільної небезпеки (Італія);
- стан напруженості (ФРН);
- стан оборони (ФРН, Коста-Ріка, Фінляндія);
- стан загрози (Іспанія);
- стан готовності (Норвегія) [6].

Слід зазначити, що інститут спеціальних правових режимів (найпоширенішими серед яких є режими надзвичайного й воєнного стану) має глибоке історичне коріння у законодавстві більшості розвинених країн.

Як показали дослідження, виняткові закони, що призупиняють у періоди військової чи іншої небезпеки на певній території дію звичайних законів і наділяють надзвичайними повноваженнями конкретний орган виконавчої влади, займали значне місце вже у Стародавньому Римі.

У середньовічній Європі окремими видами особливих режимів було спочатку стан облоги, а потім надзвичайний і військовий стан, які, однак, тривалий час не регламентувалися спеціальними нормативними актами. Перший закон такого роду був прийнятий у Франції лише 21 жовтня 1789 [7].

На початку й у середині XIX століття законодавство про облоговий (воєнний) стан розвивалося у Європі вже активніше і послідовно, відбиваючи загальний рівень розвитку цивілізації та правової думки на той час.

При цьому загальною рисою всіх особливих режимів (як раніше, так і в даний час) прийнято вважати встановлення підвищеної відповідальності (у тому числі за законами воєнного часу) за непокору наказам та розпорядженням влади, а також запровадження комплексу обмежень

прав громадян та встановлення додаткових обов'язків різного характеру [7].

Нерідко за особливого режиму запроваджувалися спеціальні суди, зокрема надзвичайні трибунали і військові суди, які ведуть судочинство за спрощеними правилами і з норм, які передбачають підвищену відповідальність громадян порушення порядку здійснення надзвичайного (осадного, військового) стану.

Наприклад, на початку Великої французької революції декретом від 10 березня 1793 року було засновано надзвичайний кримінальний суд. Навіть у тому випадку, якщо аналізовані цим судом провини не утворювали складу злочину відповідно до чинним у період у Франції законодавством, які вчинили їх особи за рішенням суду підлягали висилці. Майно ж засуджених до страти передавалося державі «для харчування вдів та дітей» [1].

Характерним прикладом європейського законодавства про облоговий (військовий) стан середини XIX століття був прусський закон від 4 червня 1851 року, який передбачав застосування смертної кари не тільки у разі військової небезпеки, а й у мирний час «на випадок повстання за крайньої небезпеки, що загрожує суспільному спокою» із обов'язковим оповіщенням населення.

У межах території облогового стану цей винятковий захід міг застосовуватися за вчинення «навмисного підпалу та повені, відкритого нападу, опору збройною силою». Вчинення менш тяжких злочинів у вигляді поширення хибних чуток, порушення правил поведінки громадян під час облогового стану, підбурювання до непокорі владі та інших правопорушень каралося позбавленням волі. Примітно, що розгляд справ про державну зраду, заколот, опір владі, вбивство, розбій, пограбування, руйнування залізниць та телеграфів, звільнення з-під варти ув'язнених було віднесено до ведення спеціальних військових судів. Це було з тим, що до військового командування переходила як виконавча, а й судова влада. Оскарження вироків військових судів не допускалося, проте засудження до страти підлягало затвердженню вищим командуванням. Діяльність військових судів припинялася лише зі скасуванням облогового стану [2].

Згідно з французькими законами від 9 серпня 1849 року та від 3 квітня 1878 року, однією з основних ознак режиму облогового стану був розгляд певної категорії кримінальних справ (в основному проти державної безпеки та громадського порядку) стосовно цивільного населення військовими судами відповідно до спеціальних законів військового часу [6].

В Австрії в XIX столітті стан облоги оголошувався імператорами і в цілому мало ті ж основні риси, що і у Франції.

Розглянемо сучасний досвід України щодо роботи судів в воєнний час.

24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабну війну проти України. Війна торкнулася всіх сфер життя народу та діяльності держави. Проте гарантоване Конституцією України право кожного на судовий захист не може бути зведене нанівець навіть воєнним станом. Тому юстиція в Україні знайшла нові можливості роботи в умовах війни.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про правовий режим військового стану» в період військового стану повноваження судів не можуть бути припинені, а частина друга ст. 26 зазначеного Закону передбачає, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Але, водночас, судова гілка влади також зазнала впливу війни та її наслідків, що внесло свої корективи до процесів здійснення судочинства [4].

Зазначимо, що станом на 24 лютого 2022 року судова система в Україні, враховуючи викладені нами обставини, була змушена діяти залежно від реальних справ. Відсутність продуманих алгоритмів та повноцінного органу, відповідального за належну координацію, висунула на перший план ініціативи Ради суддів України, які, як було зазначено раніше, виявилися важливими для стабілізації судової системи. Того ж дня він прийняв рішення, акцентувавши увагу на наступних ключових моментах:

- робота судів не може бути зупинена;
- безпека людей є першочерговою метою;
- всі органи юстиції повинні розробити плани, які передбачають: заходи щодо збереження особових справ і персональних даних суддів і працівників; списки судових справ, що підлягають евакуації, а також тих, що підлягають знищенню; місця, куди будуть евакуйовані такі документи, та маршрути такого переміщення; питання евакуації інформаційних технологій та збереження даних;
- керівники органів юстиції відповідають за організацію невідкладних заходів;
- парламент має оперативно реагувати на необхідність законодавчого забезпечення сталого функціонування судової системи;
- влада має забезпечити інформаційну безпеку суддів та обмежити доступ громадськості до реєстрів, що містять інформацію про них;
- суб'єктам, відповідальним за формування Вищої ради юстиції, якнайшвидше сформувавши її склад;
- при Раді суддів України створено оперативний штаб.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії на територію України, веденням активних бойових дій та тимчасовою окупацією деяких територій, частина суден у Донецькій, Житомирській,

Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській та Херсонській областях призупинили свою діяльність. Внаслідок чого відповідними розпорядженнями Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ за умов військового стану», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час військового стану, територіальну підсудність судових справ, що розглядалися у цих судах, було змінено [9].

Наведена інформація свідчить про те, що організація роботи українських судів у воєнний час базується на двох основних постулатах демократичного суспільства:

1. Людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека є найвищою цінністю. Право на життя є природним і невід'ємним правом кожної людини.

2. Конституційне право людини на судовий захист визначає безперервність здійснення правосуддя в державі.

Безперервність здійснення правосуддя забезпечує та сама мережа судів, що діяла до війни. Це гарантується конституційною заборонаю на створення спеціальних і надзвичайних судів.

Таким чином, питання про те, чи безпечно для людей здійснювати правосуддя на тій чи іншій території тим чи іншим судом, стало визначальним при прийнятті ефективних рішень щодо організації роботи судів в умовах війни. Адже різна інтенсивність бойових дій на різних територіях зумовила неоднорідність спроможності українських судів здійснювати правосуддя.

Дійсно, сьогодні стало можливим диференціювати суди за місцезнаходженням на ті, що знаходяться:

- на окупованих територіях;
- у районах, де ведуться бойові дії;
- на «прифронтових» територіях;
- в умовно безпечних районах.

У перших двох випадках здійснення правосуддя неможливе ні в якій формі. У випадку, коли суди розташовані на «прифронтових» територіях, залежно від конкретної ситуації суди:

- працюють, але не проводять відкритих судових засідань;
- не працюють;
- працюють у штатному режимі.

Попри «проблему територій» та непридатність приміщень, усі суди України об'єднувала спільна проблема нестачі суддівського персоналу, яка загострилася під час війни. Якщо до її початку в Україні було понад 2000 вакантних посад і спостерігалася тенденція до звільнення досвідчених суддів¹¹, то під час війни ця проблема загострилася через мобілізацію суддів до військових частин, а також переміщення суддів в інші регіони України та за кордон.

Отже, ключовими в організації роботи судів України під час війни стали дві проблеми:

1) «проблема територій» – фактор об'єктивного характеру;

2) «кадрова проблема» – фактор суб'єктивного характеру.

Таким чином, у період воєнного стану суди України продовжують роботу, але з певними особливостями:

1. Зміна територіальної підсудності справ. 03.03.2022 Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо зміни підсудності судів» № 2112-IX [5].

2. Передача матеріалів судових справ. Верховний суд України дав рекомендації судам, які перебувають на території активних бойових дій: за наявності можливості, справи, що розглядаються, мають бути передані іншим судам. Насамперед, це стосується тих справ, які перебувають у провадженні суддів, та резонансних справ: матеріалів кримінальних проваджень, у яких людина тримається під вартою; виробництв щодо неповнолітніх; проваджень з особливо тяжких злочинів; інших справ, розгляд яких може мати важливе значення для прав учасників процесу.

3. Особливості режиму роботи судів у період дії воєнного стану залежить від того, яка ситуація склалася в регіоні, де цей суд розташований.

Отже, в історії вже напрацьований певний досвід роботи судів в воєнний час. Досвід, набутий Україною з початку російської агресії, показав, що судова система будь-якої держави повинна бути готова до різних сценаріїв. Його центральні органи мають розробити протоколи оперативного реагування на зміни обстановки та формалізувати алгоритм роботи судів в умовах воєнного стану. Ці протоколи мають передбачати евакуацію судів, збереження та передачу судових матеріалів до інших судів, безпеку суддів та працівників суду. За українським досвідом, під час війни доцільно децентралізувати повноваження судового управління та акумулювати їх «на місцях», а саме надати такі повноваження головам конкретних судів, що дозволяє оперативно реагувати на ситуацію відповідно до змін умов і потреб. Судова система у воєнний час має бути гнучкою та уникати надмірного формалізму. Має бути злагоджена та оперативна комунікація з парламентом, який має швидко змінювати законодавчу базу для судочинства відповідно до етапу розвитку війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барчук О.С. Надзвичайні закони в системі законодавства: теоретико-правові аспекти: дис. канд.юрид. наук: 12.00.01 (081-право). Київ, 2019. 257 с.
2. Вознюк А.А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфіка-

- цію кримінального правопорушення або призначення покарання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 308–317.
3. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 1.11.2022).
 4. Закон України від 16.03.2000 № 1550-III «Про правовий режим надзвичайного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 1.11.2022).
 5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо зміни підсудності судів» №2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2112-20> (дата звернення 1.11.2022).
 6. Єзерський Д.О. Порівняльно-правова характеристика надзвичайного стану в різних країнах світу. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 2 (1). С. 250–257.
 7. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : моногр. / С. О. Кузніченко. Вид. 2-ге. – Одеса : ОДУВС, 2011. – 324 с.
 8. Робота судів України в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення 1.11.2022).
 9. Сайт «Верховний Суд» : Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення 1.11.2022).